

III ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

Голод 1946-1947 рр.:

історичні, філософсько-психологічні
та педагогічні аспекти

III DANUBE SCIENTIFIC READINGS

Starvation of 1946-1947:
historical, philosophical, psychological
and pedagogical aspects

Ізмаїл – 2017

<i>Нагайко Т.</i> Науково-краєзнавче видання «1946-1947. Голод в Україні. Збірник спогадів»: рецензія.....	171
<i>Нікітіна Т.</i> Особливості розвитку сільського господарства в МСРСР в 1946-1948 гг.....	173
<i>Олару-Чемиртан В.</i> Марін Бугу: Любов матері творить дива (англ.).....	177
<i>Олейнікова Г.</i> Україна в післявоєнний час: культурологічний аспект (англ.).....	181
<i>Пастир І.</i> Проблема селян південних областей України – вижити (1946-1947 годы).....	185
<i>Педуряк Л.</i> Голод 1946-1947 рр. в Молдавській РСР у дослідженнях усної історії.....	190
<i>Пейков В.</i> Актуальні проблеми узагальнення усних переказів свідків трагічних подій 1946-1947 рр. як складова національно-патріотичного виховання студентської молоді ІДГУ.....	196
<i>Петрова Н., Сауляк (Борлак) І.</i> Голод 1946-1947 рр. як чинник деформації традиційної культури гагаузів (за матеріалами с. Дмитрівка Болградського р-ну, Одеської обл.).....	199
<i>Погорєлова А.</i> Методичні аспекти вивчення життєвої правди про голодомор на уроках української літератури в 11 класі.....	205
<i>Прокоф'єва Л.</i> Психологічна модель посттравматичного стресового розладу повоєнного часу.....	209
<i>Райбедюк Г.</i> Художня та історична правда про голод в Україні: за матеріалами радіопубліцистики Юрія Лавріненка.....	212
<i>Рогозовська-Косунець А.</i> Відбудовчі процеси в системі професійно-технічної освіти на Вінниччині у перші визвольні роки (1944-1945).....	218
<i>Руснак І.</i> «Цар Голод» та інша аграрна дивоглядія московського Кремля в оцінці Уласа Самчука.....	221
<i>Саввіна Л.</i> До онтологічних основ війни: Друга світова війна і сучасність.....	227
<i>Соколова А.</i> Народний наратив про голод 1946-1947 рр. у болгарських селах Бессарабії.....	232
<i>Сорока О.</i> Генеза формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників (1946–1955 роки).....	236
<i>Степанова Т.</i> Особливості змісту передшкільної освіти в Україні в період із 1945 по 1955 роки.....	239
<i>Тарапон О.</i> Голодомори в радянській Україні: соціокультурні та морально-етичні виміри.....	246
<i>Татарінов І.</i> Повсякденне життя дітей околиць Ізмаїла в повоєнні роки.....	252
<i>Татарко І.</i> Голод 1946-1947 рр. в болгарських селах Ізмаїльської області УРСР.....	257
<i>Томчук О.</i> Тема голоду у творчості українських письменників: художні та публіцистичні коди тексту.....	264
<i>Томюк Н.</i> Чернівецька область під час голоду 1946-1947 рр.....	268
<i>Тулуш А.</i> Досвід Європейського Союзу і Румунії в питанні офіційного засудження комунізму (рум.).....	272
<i>Фігурний Ю.</i> Голод в Україні 1946-1947 рр: етнокультурний та етнорегіональний виміри.....	278
<i>Фурдуй С.</i> Розвиток волонтерства в УРСР у повоєнний період.....	284
<i>Церковна В.</i> Голод 1946-1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів.....	287
<i>Циганенко Л.</i> Матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби (за матеріалами Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.).....	295
<i>Чемиртан Р.</i> Олександра Істрати-Русу: Коли з нами це трапилось, уся надія була на Бога!» (англ.).....	300
<i>Четверікова О.</i> Особливості вищої освіти в Україні у 1945-1955 рр. (англ.).....	303
<i>Шакула В.</i> Переяслав-Хмельницька хлібопекарня в перод післявоєнної відбудови (1943-1955 рр.).....	307
<i>Шевчук Т.</i> Трагедія голодомору 1946-1947 рр. у Бессарабії в художньому проекті «Голод» Іони Тукусер.....	312

«ЦАР ГОЛОД» ТА ІНША АГРАРНА ДИВОГЛЯДІЯ МОСКОВСЬКОГО КРЕМЛЯ В ОЦІНЦІ УЛАСА САМЧУКА

Ірина Руснак

докт. філол. н., професор.

Київський університет імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна)

Улас Самчук – один з найбільших українських епіків ХХ століття. Автор десятків романів, оповідань і художньо-документальних творів, він мав велику довіру читацької аудиторії, тривалий час займався активною журналістською і публіцистичною діяльністю. В окремі періоди свого життя письменник з націоналістичним світоглядом ставив публіцистику на перше місце. Так було наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття, коли він співпрацював з націоналістичними часописами, зокрема «Сурмою». У Карпатській Україні 1938–1939 років перебував як офіційний представник націоналістичного тижневика «Українське слово», що виходив у Парижі. Під час Другої світової війни письменник був редактором і публіцистом рівненської газети «Волинь». У повоєнний період він не полишав активної співпраці із численними емігрантськими виданнями як у Європі, так і за океаном.

У. Самчук залишив значну публіцистичну спадщину, різні аспекти якої свого часу досліджували А. Власенко-Бойцун [1], А. Жив'юк [2], Р. Радчик [3], авторка цієї статті [4] й інші науковці. Дослідники активно студіювали переважно публіцистику періоду Другої світової війни, спорадично – праці 30-х років, тоді як повоєнний публіцистичний набуток митця до сьогодні залишається маловивченим. Non-fiction цього періоду винятково доповнює художню прозу митця: статті, відчити, аналітичні замітки увиразнюють й обґрунтовують позицію письменника, висловлену в романах, написаних уже за океаном. Публіцистика перетворилася для прозаїка на унікальну можливість підтримувати живу комунікацію із своїми читачами в новому, заокеанському культурному просторі, де тривалий час діяли поважні українські інституції. Це був спосіб отримувати живу реакцію від читацької аудиторії, привертати її увагу до насущних проблем суспільно-політичного, економічного, культурно-ідеологічного і мистецького життя як самої переселенської спільноти, так і материкової України. Осібне місце серед публікацій займала публіцистика антисоветського спрямування. У. Самчук оцінював породжені советськими реаліями явища української дійсності; виносив справедливі вердикти потворним проявам совєтчини; накреслював реальні перспективи іншого життя для вільної і незалежної Української Держави. Нью-йоркська газета «Свобода» у цьому діалозі письменника із читачем стала успішним комунікаційним майданчиком.

Творча співпраця У. Самчука з виданням розпочалася ще в міжвоєнну добу і спорадично тривала впродовж кількох десятків літ. У різний час тут з'явилися друком художні і публіцистичні твори митця, його інтерв'ю, виступи, відчити, роздуми про літературу, відомих письменників, знакові українські книги, творчі звіти про подорожі американським континентом і зустрічі з українськими творчими колективами тощо. Періодичне видання активно відгукувалося рецензіями на нові книги письменника, популяризувало їх в українському еміграційному середовищі.

В одному з квітневих номерів 1964 року «Свобода» повідомила своїх передплатників, що, починаючи з поточного числа, газета друкуватиме «<...> бодай два рази на місяць, статті й коментарі на актуальні теми пера одного з найвидатніших сучасних українських письменників і публіцистів Уласа Самчука». На переконання редакції, періодична публікація публіцистичних матеріалів «<...> цього проникливого знавця й аналітика українського життя й українських відносин та великого майстра слова, яким є п. Улас Самчук, може тільки збагатити розвиток нашого суспільного життя і нашої політичної думки» [8, с. 1].

У публіцистиці У. Самчука хвилювали ті ж питання, що й у художній прозі. 1964 року він опублікував у «Свободі» сім матеріалів на суспільно-політичні теми, чотири з яких були роздумами публіциста про тогочасну советську дійсність. Їх, за класифікацією А. Власенко-Бойцун, можна назвати актуальними статтями на теми дня [1, с. 132]. Серед цих публікацій привертають увагу дві статті, у яких автор проаналізував сутність аграрної політики московського Кремля часів Нікіти Хрущова. Тож метою цієї статті є аналіз позначених живою актуальністю, ідеологічною і політичною злободенністю публіцистичних замальовок «Дядя Митяй і дядя Миняй» [6, с. 2] і «Цар Голод» [7, с. 2].

Стаття «Дядя Митяй і дядя Миняй» була реакцією публіциста на кроки советських можновладців щодо налагодження економічної співпраці із західними партнерами. Навесні 1964 року міністр сільського господарства СРСР Іван Воловченко здійснив чергову місію за океан, метою якої було вивчення досвіду господарювання канадських аграріїв. «Який це раз за чергою? – подивовано запитував У. Самчук у перших рядках статті. – Таж сам Нікіта Сергійович відбув їх цілу серію. І який сенс дивитися і не вірити своїм очам? Либонь, минули десятки років, принесено гекатомби жертв, багато їздилося і багато бачилося, а советське господарство ані кроку вперед. Мов би зачароване». Публіцист продовжував: «<...> у чому секрет, що природньо найбагатша земля відмовляється родити хліб?» [6, с. 2]. Поставлені питання, звісно, риторичні, та на думку У. Самчука, відповіді на них криються «<...> виключно в площині господарства як певної ділянки людської культури». Публіцист був переконаний, що людина формувалася і виробляла свої прикмети протягом мільйонів років, та «<...> враз знаходяться чудодії, яким хочеться заперечити основні закони її зростання – її найвищий дар суверенної інтегральності і свободи волі» [6, с. 2]. Ті догми, акцентував автор, назвали матеріалістичним соціалізмом і силою масового терору накиннули слаборозвинутим народам Росії, які в швидкому часі стали жертвами найдивовижніших в історії людства політичних та економічних експериментів: «Кажуть, що для того, щоб Україна перестала родити хліб, потрібно було 26 томів лєнінської мудрости і революція, яка забрала 26 000 000 людських жертв. У споминах Черчілла наведено слова Сталіна, що голод тридцятих років з його мільйонами жертв був потрібний, щоб зорати Україну трактором. Явище справді гідне богів!» [6, с. 2].

Посилаючись на міркування Л. Толстого, У. Самчук висловлює думку, що такий стан речей є не тільки наслідком діяльності окремих всевладних осіб. Передовсім тут діяла «<...> воля історичної закономірности, зумовленої природніми прикметами даної людської збірности» [6, с. 2]. До таких закономірностей автор відносить тотальну відсталість Російської імперії серед

інших європейських країн, процес виродження російської аристократії, занурення малочисельної російської інтелігенції в ідеї нігілізму, господарську пасивність темних селянських мас. На думку публіциста, рятував ситуацію невеликий відсоток природно здібних і активних великих землевласників, господарсько динамічних, з великою перспективою в майбутньому селян. У таких умовах гострою була вимога настійних реформ, які неодмінно привели би до економічного і культурного зростання, як то сталося свого часу з країнами Західної Європи. Росія, стверджує У. Самчук, згубливо втратила цей шанс: «Не реформи, зростання і освіта, а революція, не рація, а іррація, не діло, а ідеологія. Догма та фраза заміняють ідеї, активних не підтримано; а ліквідовано. Залишається величезний масив пасивної і засадничо темної юрби, яка із страшними корчами й надривами будує не господарство, а міраж майбутнього, вичаруваний у кабінетах примхливих, zdeгенерованих інтелігентів». Відтак велика країна залишилася господарськи малорозвинутою і голодною «на хліб, на одяг, на мешкання, до звичайного гудзика включно» [6, с. 2]. Висновок публіцистика про намагання Нікіти Хрущова змінити ситуацію категоричний – така похаплива аграрна політика безнадійно трагічна. І для ілюстрації своїх умовиводів автор статті використовує ремінісценції, апелюючи до легко пізнаваних культурологічних і літературних кодів. У статті прецедентними текстами стали російські романи «Бесы» Федора Достоєвського, «Мертвые души» Миколи Гоголя і «Живая вода» Олексія Кожевнікова.

Паразаголовок статті одразу відсилає читача до роману М. Гоголя, з якого У. Самчук акцентує символічну картину: «Величезна панорама мрячного простору, довжелезна черга безглузких ексцентриків, гістєрична «тройка», яка кудись мчить, моторошний скуповувач мертвих душ і два русских мужички – дядя Митяй і дядя Миняй, які намагаються розвести дві заплутані підводи засобами всідання й злізання з коней, до повного їх перемучення, без якого-будь рішення ситуації». І далі – міні-переказ сюжетної канви роману «Жива вода»: «...як то в одній провінції Казахстану протягом двадцяти років виконували план посіву, висіваючи щороку по 10 000 пудів зерна, ні разу не збираючи врожаю, бо вітри і посухи вбивали посів, але весь час, щороку складали точні звіти Москві про виконання плану на сто відсотків і на цьому всі задовольнялися. І щойно на двадцять першому році знайшовся мудрець, розуміється з партії, який прийшов до висновку, що ту землю треба наперед обводнити, а тоді вже сіяти» [6, с. 2]. У цих художніх творах, на думку публіциста, зображено всю «мудрість» російської аграрної політики, яка засадничо не мінялася впродовж століть, вражала своєю несусвітньою дурістю і непередбачуваністю. До таких міркувань спонукає і мотто до статті з роману «Бесы» Ф. Достоєвського: «Уся таємниця їх ефекту в їх глупоті. Бо *en paranthese*, глупота, як і найбільший геній, корисна для долі людства» [6, с. 2]. Названі інтертекстуальні елементи виконують важливі функції – ілюструють ключові для автора статті думки і збагачують текст конотативною інформацією іронічного характеру. Разом з тим ремінісценції сприяють діалогу публіциста і читацької аудиторії, спонукають до дискусії, заохочують виробити по відношенню до зображуваного власну позицію. У. Самчук констатує зрозумілу для кожного аграрія річ: господарством повинні займатися «не Манілови і Собакевичі з партії», а землевласники-господарі. А далі глузливо-критично висловлюється про аграрну політику советського лідера: «Пів століття партія не могла збагнути, що землю, щоб вона родила, треба

гноїти, і щойно Хрущову пощастило, дуже нагло й драстично, відкрити цю Америку» [6, с. 2].

У статті У. Самчук знову повертався до проблеми, яку осмислював свого часу в романі «Кулак» (1937). На його думку, основними підвалинами «тріумфу» й «успіху» більшовицької політики була дурість, що, вибираючись із глибини російського нутра, мала тотальну владу над життям і всіма його благами. Глупота, на думку мислителя, перетворилася для советської ментальності на істину, мету і метод розбудови всіх сфер буття. Письменник іронічно висміює культурне дикунство, політичну й економічну відсталість новоявлених політиканів. Своїм трактуванням советського суспільства як царства повальної дурості аналізована стаття імпліцитно пов'язана з «Похвалою Глупоті» Еразма Роттердамського.

Статтею «Цар Голод» У. Самчук відгукнувся на численні звіdomлення закордонної преси про нестаток у СРСР харчів, передовсім «хліба нашого щоденного». Для автора допису це була ніяка новина в тому просторі, бо за панування російських царів нестача продовольства була явищем локальним, спричиненим переважно стихійним лихом; тоді як за панування советських правителів «<...> це стало, парафразуючи відомий маніфест Карла Маркса. марою, яка ось уже скоро півстоліття бродить всюди там, де всевладно господарять доктрини творців тієї дивовижної системи» [7, с. 2]. У. Самчук розгортає міркування про недолугі економічні пріоритети прихильників червоного прапора, що кожного разу спричиняли безхліб'я і нестачу товарів повсякденного вжитку. Публіцист коротко характеризує окремі періоди такого «господарювання». На його думку, революційні та пореволюційні роки знані були тим, що «<...> куди тільки і коли не вривалися їх (більшовиків. – Авторка) полки, за ними вслід, як невід'ємна їх тінь, вривався також буревійний голод. Харчі зникали на очах, як сніг на сонці. Люди ховали їх, як скарби, закопували в землю, несучи за це тяжкі кари. Боротьба за хліб ставала їх другою природою. ставала основною проблемою їх буття, яка з безнастанною послідовністю виповняла весь їх час». Автор продовжує: «Знані двадцять роки, знані тридцять роки, знані сорокові роки... Довга хроніка масових, стихійних голодових катастроф з катаклізмом 1932-33 років на чолі. З висоти майбутніх років це виглядатиме, як ряд єгипетських пірамід, збудованих для хвали ненаситних комуністичних богів» [7, с. 2].

Письменник нагадує читачам про виправдувальну советську риторичку, в якій фігурували і революція, і фатальний недорід, і колективізація, і ворожа навала, і «лютий ворог народу» – куркуль. Провирували буремні роки, а земля, як і раніше, вперто відмовлялася родити хліб. «Аграрного раю» совети не побудували: «<...> не допомогла балада про кукурудзу, не допомогли цілині землі, не допомогли п'ятилітки і семилітки. Не допомогли обіцянки взагалі» [7, с. 2]. У. Самчук безжально критикував політику Нікити Хрущова, котрий, залишаючись бездіяльним у власній державі, роз'їжджав світом і «<...> без увагу оповідав свою привабливу казку про малярський гуляш і повні шлунки єгиптян» [7, с. 2], а потім безсоромно звернувся до американських фермерів за допомогою.

У характерній манері автор статті активізує мислительну діяльність читачів, формулюючи закономірне питання: «І чому справді, як якесь суворе математичне правило, скрізь там, де вселяється комунізм, автоматично зникає

хліб?» [7, с. 2]. У. Самчук пояснює причини такого стану речей культивованою ще більшовиками практикою нищення господаря, якого «<...> випекли гарячим залізом до сьомого покоління», і насильного настановлення на його місце наймита. Останній, стверджує митець, має найрізноманітніші іпостасі (кар'єриста, лінюха, бюрократа, представника партії), а загалом і є «справжня советська людина». Для потвердження своєї правоти він наводить слова Ф. Достоевського про те, що «для них і земля не захоче родити» [7, с. 2]. У. Самчук чітко вказує на призвідця тотального зубожіння народу. Саме «партія» – «<...> це те слово, яке зачарувало, заморозило землю і обернуло її в невразливий камінь». Далі тональність публіцистичного матеріалу стає відверто іронічною: «Маркс і Ленін, які не могли відрізнити вівса від ячменю, стали агрономами. Господар, куркуль, «глитай» або «павук» відійшли в небуття. Казка скінчилася. Якраз за Достоевським» [7, с. 2]. У статті У. Самчук цитує і советську українську літературу, зокрема драму «Крила» О. Корнійчука. Наведений автором приклад, що репрезентує художній дискурс, не випадковий, оскільки більш повно й експресивно описує «великі зміни у колгоспному житті».

Завершує публіцист свій допис переконливим твердженням про те, що до того часу, допоки «<...> не змінять наймита на господаря», допоки «<...> не віддадуть назад землю тим, кому вона належить», так довго «ще буде лише дуже несимпатичний фарс господарства, з якого матимуть користь <...> канадійські фермери». У. Самчук виступає не просто як публіцист, котрий висловлює власну точку зору на проблему, але як політичний експерт, який прораховує можливі стратегію і тактику вільного економічного розвитку України, коли золота пахуча пшениця даватиме велике врожаї «<...> замість бур'янів, замість планів, замість виконання і перевиконання! І незмінного, страшного Царя Голоду!» [7, с. 2].

Образ Царя Голоду інтертекстуальний і відсилає одразу до кількох творів – поезії «Железная дорога» Миколи Некрасова, де зринає названий символ, брошури «Царь-Голод» Олексія Баха, що написана на основі бесід з політичної економії, і п'єси «Царь Голод» Леоніда Андрєєва. Назва Самчукової статті співзвучна із заголовками двох останніх творів. Значення символу Царя Голоду цілком прозоре – упокореним голодом, несвободою і страхом народом правити значно легше. Цю диявольську тактику советів, до якої вони неодноразово вдавалися в ХХ столітті, та її наслідки для українського селянства У. Самчук художньо змодельював у романі «Марія» (1934). Як і в художній прозі, так і в публіцистиці митець поставав вдумливим мислителем-історіософом.

Чимало осмислених у газетних публікаціях проблем письменник піднімав і в художній прозі. Безпосереднє прагнення відгукнутися на соціально-політичні події епохи і злободенні проблеми суспільного життя забарвлювало його епічні полотна публіцистичністю, надавало їм відкритої тенденційності. Тож доповнити використаний в аналізованій статті образ-символ Царя Голоду можуть окремі епізоди з роману «Втеча від себе» (1982), де традиційно персонажі У. Самчука ведуть інтелектуальні розмови про сучасну їм епоху, советчину, вирваність з власного місця й органічну вкоріненість українців у рідний ґрунт. Письменник піддає тотальній критиці советську ідеологію, підвалини якої творять «прусський крок, барабани, храм Василя Блаженного, гробниця преподобного отця нашого Леніна, низка фігур на її карнизах в день святого Жовтня». Його герой констатує: «І до Цар-Пушки та Цар-Дзвону, додасться ще один Цар-Голод (курсив мій. – Авторка). Найефектніший здобуток

Жовтня, яким вони прагнуть ошасливити всі п'ять континентів світу» [5, с. 411]. Як бачимо, Цар Голод потрапляє з волі публіциста в один ряд із символами імперського всевладдя московського Кремля, який з допомогою найбільш цинічного жакіття намагався тримати поневолений український народ у тотальному смиренстві.

Публіцистика, як і вся творчість У. Самчука, була орієнтована на підриє советських ідеологічних підвалин. Вона відзначалася політичною ангажованістю, виразною авторською позицією щодо інтерпретованих подій і явищ і непідробним історизмом. Авторитетний і досвідчений автор, яким Улас Самчук залишався впродовж усієї скитальщини, користувався великою довірою в еміграційному середовищі, відтак творчі ресурси його публіцистики допомагали українській спільноті за океаном глибоко осмислювати сутність політичних, економічних і культурних процесів, що відбувалися у далекій батьківщині, були дієвим засобом активізації духовного потенціалу сучасників.

Література

1. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук як публіцист / А. Власенко-Бойцун. – Слово : Збірник 12. Література. Мистецтво. Критика. Мемуари. Документи. – Торонто, 1990. – С. 121-132.
2. Жив'юк А. Документи доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / упоряд. : А. Жив'юк. – Рівне : Рівненська друкарня, 2008. – 456 с.
3. Радчик Р. В. Публіцистика Уласа Самчука у контексті українського державотворення / Р. В. Радчик // Наукові записки Інституту журналістики. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – Т. 14. – С. 136-143.
4. Руснак І. Є. Повертаючись до проблеми колаборантства... : публіцистика Уласа Самчука 1941-1942 рр / І. Є. Руснак // Українська мова та література. – 2005. – № 5. – С. 3-7.
5. Самчук У. Втеча від себе : [роман] / У. Самчук. – Вінніпег : Інститут Дослідів Волині. – Ч. 49; Накладом Товариства «Волинь», 1982. – 430 с.
6. Самчук У. Дядя Митяй і дядя Миняй / У. Самчук // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 1 вересня. – Ч. 163. – С. 2.
7. Самчук У. Цар Голод / У. Самчук // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 2 червня. – Ч. 103. – С. 2.
8. Улас Самчук знову на сторінках «Свободи» // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 29 квітня. – Ч. 81. – С. 1.

Irina Rusnak. King Hunger and other Agricultural Fiction of Moscow Kremlin in Ulas Samchuk Appreciation.

The article analyses the Non-fiction Ulas Samchuk's which were published in 1964 in the newspaper «Svoboda» (New York). The article analyses the reaction of a well-known publicist to the agrarian policy of the USSR in the 60s of the XXth century. The author analysed the views of the writer to folly as the main principle of Soviet policy in the economy. The article analysed his understanding of hunger as one of the strategies of imperial subjugation and destruction of the Ukrainian nation.

Key words: Ulas Samchuk, Non-fiction, agricultural policy of Khrushchev, hunger, folly.